

CEMİL KOÇAK • Uzlaşma

İletişim Yayınları 2284 • Araştırma-İnceleme Dizisi 377
ISBN-13: 978-975-05-1906-2 • ISBN-13: 978-975-05-0758-8 (Tk. No.)
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Ayla Duru Karadağ

BASKI ve *CİLT* Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL KOÇAK

Uzlaşma

Türkiye'de İki Partili
Siyâsî Sistemin
Kuruluş Yılları
(1945-1950)

CİLT 5

CEMİL KOÇAK 1956'da İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, 1978'de SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. SBF'de yüksek lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). Âfet Inan Tarih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan (1990) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* yazarın doktora tezidir (1985). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi doktorasından sonra, 1991 yılında Siyasal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. *Abdülhamid'in Mirası* (1990) ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanan (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* (1991) adlı araştırmaları yayımlandı. Makaleleri ve kitap tanıtım yazıları, başta *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih* olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlandı. Samet Ageoğlu'nun *Siyâsi Günlük; Demokrat Parti'nin Kuruluşu* adını taşıyan günlüğünü (1992) ve Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını (1995) yayına hazırladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayımlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın da editörlüğünü yaptı. 2003 yılında İletişim Yayınları tarafından *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı kitabı yayımlandı. *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* kitabı da yine aynı yayınevinden 2005 yılında çıktı. Bunu *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabı (2006) izledi. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (2009) ve *Tek Parti Döneminde Muhafif Sesler* (2011) başlıklı kitaplarında çeşitli yazılarını bir araya topladı. *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları: İkinci Parti* (cilt 1) adlı çalışması 2010'da, serinin ikinci cildi *İktidar ve Demokratlar* 2012'de, üçüncü cilt *Rejim Krizi* adıyla 2013'te, dördüncü cilt de *Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika* adıyla 2015'te yılında yayımlandı. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta çalışan ve 2007'de profesör olan yazar, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsi tarihimize ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

YAZARIN KAYNAKÇA NOTU: Okuyucuların tam bir kaynakça künyesi elde edebilmeleri için son cilde kadar sabretmeleri gerekecek. Gerçi her cildin dipnotlarında kaynakları olabildiğince açık bir şekilde belirtiyorum, fakat yine de tam künyelerine ancak son ciltte yer verebileceğim. Bununla birlikte her cildin ayrı bir dizini bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	9
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

UZLAŞMA: 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ.....	11
1. 12 TEMMUZ'A DOĞRU	12
Haziran Görüşmeleri.....	13
Temmuz Görüşmeleri.....	35
2. 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ.....	50
ARA EK I: 12 Temmuz Beyannâmesi (11 Temmuz 1947).....	51

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİDARDA ÇATLAMALAR.....	63
1. CHP'DE YOL AYRIMI.....	63
2. PARTİ İÇİ MUHALEFET: 35'LER.....	80
3. PEKER HÜKÜMETİ'NDE DEĞİŞİKLİK.....	93
4. PEKER HÜKÜMETİ'NİN İSTİFÂSI.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHALEFETTE KIRILMALAR.....	109
1. DP'DE YOL AYRIMI.....	109
2. DP'DE AYRILIK SİNYALLERİ.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ HASAN SAKA HÜKÜMETİ	125
1. BİRİNCİ HASAN SAKA HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU.....	125
2. BİRİNCİ HASAN SAKA HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI.....	137

BEŞİNCİ BÖLÜM

CHP YEDİNCİ BÜYÜK KURULTAYI	151
1. KURULTAY ÖNCESİNDE CHP'DE VE BASINDA TARTIŞMALAR.....	151
2. CHP YEDİNCİ BÜYÜK KURULTAYI'NIN AÇILIŞI.....	175
3. YENİ ZİHNİYETİN İLK TEZÂHÜRLERİ.....	177
4. CHP GENEL BAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN KONUŞMASI.....	183
5. YENİ ZİHNİYETİN TEZÂHÜRLERİ DEVÂM EDİYOR: KOMİSYONLARIN SEÇİMİ, AÇIK VE GİZLİ OYLAMA TARTIŞMALARI VE CHP UMÛMÎ İDÂRE HEYETİ'NİN FAALİYET RAPORU.....	185
6. CHP GENEL SEKRETERİ HİLMİ URAN'IN "PARTİ İŞLERİNE DÂİR SÖYLEVİ".....	188
7. "PARTİ İŞLERİNE DÂİR" GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER VE TARTIŞMALAR.....	190
8. HALKEVLERİ KOMİSYONU RAPORU VE HALKEVLERİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER VE TARTIŞMALAR.....	207
9. HALKEVLERİ VE SONRASI.....	215
10. TÛZÛK KOMİSYONU RAPORU VE TÛZÛK TASARISI ÜZERİNDE GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER VE TARTIŞMALAR.....	216
ARA EK II: CHP Tüzüğü (1947).....	288
11. PROGRAM KOMİSYONU RAPORU VE PROGRAM ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER VE TARTIŞMALAR.....	307
ARA EK III: CHP Programı (1947).....	317
12. SEÇİMLER.....	329

13. RECEP PEKER'İN İSTİFÂSİ VESİLESİYLE PARTİ İÇİNDE YAŞANAN TARTIŞMALARIN GÖRÜŞÜLMESİ.....	339
14. KURULTAY SONRASINDA CHP TEŞKİLÂTI VE PARTİDE DEĞİŞİKLİKLER.....	351
15. KURULTAY SONRASINDA PARTİ İÇİ AYRIŞMALAR: RECEP PEKER-NİHAT ERİM POLEMİĞİ.....	360

ALTINCI BÖLÜM

PARTİLER ARASINDA YAKINLAŞMA	367
1. SIKIYÖNETİMİN KALDIRILMASI.....	368
2. MİLLETVEKİLİ MAAŞLARINA ZAM: DP'DE AYRIŞMANIN BAŞLANGICI.....	369
3. 1948 YILI BÜTÇE KÂNUNU TASARISI ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞMELER VE TARTIŞMALAR.....	373
4. POLİS VAZİFE VE SALÂHİYET KÂNUNU'NUN 18. MADDESİNİN KALDIRILMASI.....	376
5. SEÇİM KÂNUNUNDA DEĞİŞİKLİK (I).....	383

YEDİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ PARTİ	399
1. DP'DE MUHALEFETİN İSYÂNI.....	400
2. "ÜÇÜNCÜ PARTİ": MİLLET PARTİSİ'NİN KURULUŞU.....	465
Millet Partisi'nin Programı.....	477
ARA EK IV: Millet Partisi Programı.....	480
Millet Partisi'nin Tüzüğü.....	493
ARA EK V: Millet Partisi Tüzüğü.....	494

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ	507
1. KONGRE ÖNCESİNDEKİ ÇATLAMA VE PARÇALANMA.....	509
Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvânın Adamı Değildirler.....	509

2. DP İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ	522
ARA EK VI: [Demokrat Parti] İkinci Büyük Kongre[si] Müzâkere Usûlleri	522
ARA EK VII: Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi'nde Kabûl Edilen Ana Dâvâlar Komisyonu Raporu: Hürriyet Misâkı (Millî Teminat Andı)	536
3. YENİ PARTİ PROGRAMI	538
4. YENİ PARTİ TÜZÜĞÜ	550
ARA EK IX: Demokrat Parti Tüzüğü (1949)	555
5. DP'NİN YENİ YÖNETİM KADROSU	572

DOKUZUNCU BÖLÜM

İKİNCİ HASAN SAKA HÜKÛMETİ	577
1. BİRİNCİ HASAN SAKA HÜKÛMETİ'NİN İSTİFÂSI	577
2. İKİNCİ HASAN SAKA HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU	581
3. İKİNCİ HASAN SAKA HÜKÛMETİ'NİN PROGRAMI	588
4. SEÇİM KÂNUNUNDA DEĞİŞİKLİK (II): TARTIŞMALARIN SONU MU?	595
5. MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ	621
SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER	631
<i>DİZİN</i>	634

GİRİŞ

Nihâyet serinin beşinci cildine geldik. Bu cildin ana konusunu “uzlaşma” oluşturuyor. “Rejim krizi”nin bu aşamada geride kaldığına şahit olacağız. Bu, çok önemli bir aşamaydı; fakat bunun yanında başkaca önemli gelişmeler de vardı. Önce “rejim krizi”nin nasıl sona erdiğini ele alacağım. Bu kısımda 12 Temmuz Beyannâmesi’ne yol açacak gelişmeleri ayrıntuları ile gözden geçirecek, krizin üstesinden nasıl gelindiğine dikkat çekeceğim. Krizin giderilmesinde yola döşenen taşları tek tek gösterecek ve ardından krizin nasıl adım adım yumuşadığını belirteceğim.

Bu cilde “uzlaşma” adını verdim; çünkü uzlaşmalar, döneme damgasını vuracaktır. Partiler arasında normale dönen ilişkilerden söz ediyorum tabii ki. İktidarla muhalefet arasındaki diyalog, o güne kadar hiç görülmemiş ölçüde yakındı. Ama unutulmasın ki; siyâsal hayatta gerginliklerin yarattığı çatışmalar ve parçalanmalar; uzlaşmaların getirdiği sonuçlardan bâzen hiç de farklı oluyordu.

Uzlaşmalar, partiler içinde çatışmalar; kırılmalar yarattı. Elbette bu krizlere de göz atacağım: İlk olarak, krizin çözülme şeklinin ortaya çıkardığı CHP içindeki çatlama dikkat çekeceğim. DP de bu yeni krizden uzak kalamadı. CHP’nin çatlamasına paralel olarak, fakat çok daha derin bir kriz DP’nin de kapısını çalmıştı. Bu

bakımdan DP'deki parçalanmanın üzerinde uzun ve geniş bir şekilde duracağım.

Aslında bu parçalanma, belki de bu cilde adını verebilecek "üçüncü parti"yi doğuracaktır. Millet Partisi (MP), bu aşamada siyâsal yaşamda hayli iddiâlı bir parti olarak yerini alacaktır. Hem iktidara, hem de muhalefete muhalif olan bu parti, eğer siyâsal bir başarı gösterebilseydi, muhtemelen bu cilde adını verebilirdi. Fakat böyle olmadı: MP, iddiâsı oranında siyâsette yer kaplayamadı. Ama bunun da nedenlerini analiz etmek gerekir. Bu analizi de yapmaya çalışacağım. "Rejim krizi"nin sona ermesinden sonra siyâsal hayat olağan bir döneme girecektir.

Bu cilde "değişim" adını da verebilirdim. Çünkü, sâdece DP'nin değişimini değil, fakat aynı zamanda olağan siyâsal yaşama ayak uydurmak zorunda kalacak olan CHP'deki değişimi de gözler önüne sermek ihtiyâcındayım. CHP'nin ideolojik yönden geçirmeye başladığı değişim, o zamâna kadar görülenlerle kıyas edilirse, çok önemliydi. Hiç böylesine temelden bir farklılık görülmemiştii denilebilir. Bu bakımdan CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı, parti târihi açısından olsun, ülkenin siyâsal yaşamı açısından olsun, önemli bir dönemeçtir.

UZLAŞMA: 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ

“Rejim krizi” 1947 yılının ortasında derinleşti. DP’nin kuruluşundan beri geçen bir buçuk yıllık süre, kesintisiz bir şekilde, iktidar için olsun, muhalefet için olsun, sâdece krizden ibâretti.¹ Özetlemek gerekirse; bir yandan Adnan Menderes, Mart ayının ilk yarısında, DP’nin teşkilatlanmasında ortaya çıkan ve iktidar kaynaklı güçlüklerin aşılabilmesinin getirdiği sorunlardan söz ediyor;² diğer yandan Fuat Köprülü, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın siyâsî amaçlı gazete kapatma kararlarını eleştiriyordu.³ Bayar ise, Peker Hükümeti’nin muhalefet üzerindeki sertlik yanlısı ve basık politikasını vurguluyordu. Bayar, “Gerçekten [de] Recep Peker iktidâra gelir gelmez hükümetinin bir şiddet kabinesi hâlini aldığı göze çarpmıştır. O zamâna kadar çok ürkek ve mütereddit dahi olsa demokrasiye doğru tevcih olunan adımlar devrilmüş ve demokratik esaslara göre ayarlanarak hafifletilmesi lâzım gelen kânunlar bilâkis şiddetlendirilmiştir” diyordu. Bayar’a göre, “Recep Peker kabinesinin bununla istihdâf ettiği gâye, siyâsî tenkit saha-

1 DP’nin kuruluşundan itibaren geçen bir buçuk yıllık dönemin ayrıntılı ve geniş öyküsü için bkz. Cemil Koçak, *İkinci Parti: İktidar ve Demokratlar ve Rejim Krizi*.

2 Menderes Diyor ki, s. 55.

3 Fuat Köprülü, “Parti Münâsebetlerinin Bugünkü Anormal Durumundan Kim Mesûldür?”, *Kuvvet*, (28.6.1947); Köprülü, *Demokrasi Yolunda*, s. 396-399. Bu konuda bkz. Cemil Koçak, *Rejim Krizi*, s. 532-537.

sını mümkün olduğu kadar daraltarak, basını nefes alamaz hâle getirmektir.”⁴ İzmir olayları, SCF'nin âkibeti ile DP arasında ister istemez paralellik kurulmasına yol açmıştı. Acaba kum saati dolmuş muydu?

Bu aşamada 12 Temmuz Beyannâmesi'ne yol açacak gelişmeleri ayrıntıları ile gözden geçirerek, bu sorunun yanıtının nasıl verildiğine dikkat çekeceğim. Krizin giderilmesinde yola döşenen taşları tek tek gösterecek ve ardından krizin nasıl adım adım yumuşa(tıl) dığını anlatacağım.

12 Temmuz Beyannâmesi, yakın târihimizin, ama özellikle de ele aldığımız 1945-1950 döneminin gerçekten de önemli, belki de en önemli, can yakıcı dönüm noktasıdır. Şimdiye kadar muallâkta kalmış olan rejimin hangi yöne kıvrılacağına yönelik beklentiye verilen esaslı bir yanıttır. Nihâî yanıttır. Bu târihten itibaren de siyâsî krizler olacaktır; fakat artık 'rejim krizi'nden söz edilmeyecektir.

12 Temmuz'a giden yolun arka plânının bütünsel öyküsünü yazabilmek için bugün artık elimizin altında yeterli ölçüde kaynak bulunmaktadır. Dönemin en önemli siyâsî aktörleri, bu sürecin izlerini rahatça sürebileceğimiz, üstelik birbiriyle karşılaştırabileceğimiz kadar çok sayıda ayrıntılı anı ve günlük bırakmışlardır. Eğer sayacak olursak; en başta İsmet İnönü'den, Nihat Erim'den, Fâik Ahmet Barutçu'dan, Âsım Us'dan, Samet Ağaoğlu'ndan günlükleri aracılığıyla bütün gelişmeleri, günbegün, saat be saat, anbean izlemek mümkündür. Bütün söylentileri ve dedikodularıyla birlikte. Böyle bir duruma târihçiler genellikle nâdiren rastlarlar; bu bakımdan önemli bir şansla karşı karşıya olduğumuzu rahatlıkla söyleyebilirim. Bütün bu gelişmeler, yine büyük bir şansla, hem iktidarın ve hem de muhalefetin gözüyle aktarılmaktadır.

1. 12 TEMMUZ'A DOĞRU

İktidarla muhalefet arasındaki gerginlik tam bir çıkmaz içindeydi; kriz partiler içinde de yankı bulmuştu. Fakat diğer yandan diyalog da devâm ediyordu. Her ne kadar bu diyalogdan bir sonuç alınmadığını daha önce görmüş olsak da. Bir önceki ciltte gördüğü-

4 Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950), s. 182.

müz üzere, hatırlanacağı gibi, DP Ankara İl Başkanı ve Ankara Ticâret Odası İkinci Başkanı Üzeyir Avunduk, bu sıralarda Bayar ile İnönü arasında bir temas sağlanması için arabulucuk yapmış ve görüşme önermişti. Avunduk, Mümtaz Ökmen nezdinde girişimde bulunmuş ve Peker'e Bayar'ın kendisi ile görüşmek istediğini haber vermişti. Nitekim Bayar-Peker görüşmesi, bu öneri üzerine 9 Mayıs'ta gerçekleşmişti.

Aslında bu görüşme, bir anlamda tarafların politikalarında, iddiâlarında ve suçlamalarında ısrâr ettikleri bir görüşmeydi ve bir ileri adım atıldığı da pek söylenemezdi.⁵ Peker, bu görüşmeyi ve gelinen noktayı İnönü'ye de aktarmıştı. İnönü ise, 10 Mayıs'ta Adnan Adıvar ile yaptığı görüşmede kesin bir tutum almaktan çekinmişti. Adıvar, "kavga"yla da sonuçlansa, İnönü ile görüşmesini Köprülü'ye iletmişti. CHP Ankara Vilâyet İdâre Heyeti üyesi ve Ankara Ticâret Odası Birinci Başkanı Vehbi Koç da, arabulucu olarak gereken önerilerde bulunmuştu. Nitekim 11 Mayıs târihli *Cumhuriyet* gazetesi, Peker-Bayar ve Peker-İnönü görüşmelerini haber veriyordu.⁶

Her iki taraftan da araçlar durmaksızın gidip geliyor; iktidar muhalefetin, muhalefet de iktidârın nabzını ölçmeye çalışıyordu. Karşılıklı güvensizlik, diyalogun sonuçsuz kalmasında önemli bir etkendi. Tahammül sınırları aşılmaya başlanmıştı. Yeni seçime de daha yıllar vardı.

Haziran Görüşmeleri

Unutulmasın ki, iki parti arasındaki diyalogun bir kısmı da yurt dışında gerçekleşiyordu; Mayıs ayında neredeyse üç hafta boyunca CHP milletvekilleriyle DP'den Fuat Köprülü birlikte yurt dışı gezisindeydiler. Cihat Baban da, anılarında, İngiliz Avam Kamarası'nın dâveti üzerine Londra'ya giden Türk parlamento heyetinde yer alan CHP milletvekilleri ile DP milletvekilleri arasında tam da bu sırada görülen yakınlaşmadan söz ediyor. Özellikle Fuat Köprülü ile Nihat Erim arasındaki samimi görüşmeler dikkati çekmişti. Erim, İnönü'ye partiler arasındaki siyâsî gerginliğin giderilme-

5 **Vatan**, (14.4.1947).

6 **Cumhuriyet**, (11.5.1947); **Vatan**, (14.5.1947). Bkz. Cemil Koçak, **Rejim Krizi**, s. 535-537.

si ve olağan bir yörüngeye girilmesi için Köprülü ile görüşmesini tavsiye etmişti. Amaç, İnönü'nün denetimi ve hakemliği altında, iki partinin de birbirlerine yönelik kuşkularını gidermekti. Ayrıca, siyâsî alandaki şikâyetlerin de ortadan kaldırılması ve bir güven ilişkisinin oluşturulması amaçlanıyordu. Erim, bu süre içinde günlüğünde tuttuğu notlarda özellikle Köprülü ile olan yakınlaşmasını anlatmaktadır.⁷ Nitekim İnönü bu öneriyi kabul edecek ve İnönü-Köprülü görüşmesi 6 Haziran'da gerçekleşecektir.

Bu görüşme, 12 Temmuz'a doğru giden yolda ilk önemli adımdı. Şimdi bu karmakarışık temas trafiğini yakından görelim: İnönü, önce Köprülü ile 6 Haziran'da görüşecektir. Erim, 6 Haziran târihli günlüğünde, Bayar'ın İnönü ile görüşmek istediğini not etmiştir. Bu temâsa Avunduk aracılık ediyordu. Diğer yandan, aynı gün İnönü Köprülü'yü çaya dâvet edecekti. Nitekim görüşmenin gerçekleşmesinden hemen sonra aynı akşam Erim, Çankaya'da yapılan toplantıyı not etmiştir. Buna göre, o akşam İnönü görüşmeyi anlatırken, yanında Hasan Saka, Şükrü Saraçoğlu ve Mümtaz Ökmen de bulunuyordu.⁸

İnönü de günlüğünde Köprülü ile görüşmesini şöyle not etmiştir:

"Celâl Bayar ile bir görüşme yapmam için vükû bulan teşebbüslerin neticeleri: Bugün Londra'dan dönmüş olan Fuat Köprülü'yü altıda çağırdım. İngiltere intibâlarını bana anlatmasını arzu ettiğimi telefonda söyledim. 'Memnûniyetle' diyerek geldi. İki saat kadar rahat ve sâkin bir hava ile görüştük. (...) İç politikada gelir gelmez havayı gergin bulduğunu ve ilerisi iyi olmayacağını söyledi. Gerginlik sebepleri olarak idâre âmirlerinden şikâyet etti. Ben kendisine teferruat sayılacak vak'alar ve hâdiseler üzerinde de durmanın faydası olamayacağını, arada bir emniyet meselesi mevcut olduğunu bildirdim. Kendilerinin halkı ayaklandırmak, hattâ insanların canlarını almak gibi telkinler yaptıklarını ve bunun tabiatıyla endişe uyandırdığını, mümkün olduğu kadar yumuşak bir dille anlatmaya çalıştım.

Fuat Köprülü, ayaklandırma, husûsiyle can alma gibi metodların şiddetle aleyhinde olduğunu ve arkadaşlarının da o kanaatte olduklarını, müfritleri sûretle [?] her iki partiye faydalı olacağını ve iktidar partisinin daha tahammüllü olması lâ-

7 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 123-134. Ayrıca bkz. Baban, **age**, s. 430-431.

8 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 135-136. Basit bir gözlem: Mayıs ayından itibaren **Ulus** gazetesinin başyazarı olan Fâlih Rifkî Atay, sürekli olarak dış politika konuları yazmaya başlayacaktır. Onun politikada olan bu önemli gelişmelerden hiç söz etmemesi anlamlıdır. Bu arada, Erim de gazetede yazı yazmıyordu.

zım geldiğini ifâde etmek istedi. Benim fiilî vaziyetim öyle olduğunu, fakat kendilerinin bundan istifâde etmek istemediklerini, hattâ Hatay'daki beyânâtımı, Celâl Bayar'ın açık cevâbıyla reddettiklerini bildirdim. Husûsî mâlûmâtı için ve başka kimseye söylememesi kaydıyla, Reiscumhur kaldıkça genel başkanlık vazifemi bile nasıl idâre etmeyi düşündüğümü bildirdim.

Hulâsa olarak, kendisiyle konuşmak, partiler arasında daha iyi anlaşmayı temin etmek için bana bir ışık gibi geldiğini söyledim. Memnun göründü. Enis [Akaygen] Bey ile birlikte akşam yemeğine dâvet ederek ayrıldık.”⁹

Şimdi gözümüzü Erim'in günlüğüne çevirmenin zamânıdır. Erim de günlüğünün 6 Haziran târihli notunda, Celâl Bayar'ın İnönü ile görüşmek istediğini yazmaktadır. Avunduk bu görüşmeye aracılık etmişti. Ayrıca, aynı gün İnönü Köprülü'yü dâvet edecekti. Nitekim akşam Çankaya'da yapılan toplantıya Saka, Saraçoğlu ve Ökmen katılmıştı. İnönü, Köprülü ile görüşmesini aktarmıştı. Görüşme uzun sürmüştü ve ertesi gün İnönü Bayar ile görüşecekti.¹⁰

Gerçekten de hemen ardından İnönü, 7 Haziran'da Köprülü ve Bayar ile birlikte bir görüşme daha yapacaktır. Yine İnönü'nün aynı târihli günlüğünden devâm edebiliriz:

“Celâl Bayar ile görüştüm. Akşam yemeğine [uat] Köprülü'yü Enis Akaygen'i Londra seyahat arkadaşları ile berâber çağırdım.

Celâl Bayar'la görüşme: Bundan evvel Üzeyir Avunduk, Vehbi Koç teşebbüsleriyle, Mümtaz Ökmen ve Başbakan ile Celâl Bayar arasında ayrı ayrı görüşmeler oldu. Bunlarda ben Celâl Bayar'ı çağırırsam memnûniyetle görüşeceğini söylemişti. Vaziyeti bu hâlde on beş gün geçtikten sonra Üzeyir Avunduk, benden bir şey çıkmadığını aynı kanallardan hatırlatmış. Cevap olarak, 'Üzeyir Bey Celâl Beye sorsun, benimle görüşmek istiyorsa, memnûniyetle çağırırım' dedim. Aralarında toplantılar ve konuşmalardan sonra Celal Bey'in haber beklediğini Mümtaz Ökmen bana ulaştırdı. Ben de bu akşam saat beşte randevu verdim.

Celâl Bey, idâre âmirleri tarafından şiddetli bir baskıya mâruz olduklarını söyledi. Mümkün olan yerlerde teşkilâtları tehditle kapatılıyor, partisine mensup olanlar dövülüyor, işlerinden çıkarılıyorlar, vesâire... Heyecanlı, ısrarlı ve çok vak'alar zikretmeye çalışıyor. Ben karşı tarafın kendilerini ihtilâl metodları tâkip etmek, su-

9 İnönü, **Günlükler**, (Cilt: 1), s. 453.

10 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 135-136. Bayar'ın kendi çabalarını anlatması için bkz. Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 86.

ikâstler teşvik ve telkin etmek gibi kânun dışı hareketler içinde gördüğümü, bu sebeple aradaki emniyet havasının bozulmuş olduğunu ve esas derdin bu olduğunu söylemek istedim. Tabii bu isnadları şiddetle reddediyor. Kânun dışı hareketlerin prensiplerine ve mizaçlarına uymadığını anlatmaya çalışıyor. Arslanlar köyü¹¹ vak'asını anlattı. 'Kendilerinden bir mebusun teşvik ederek köylüleri tecâvüze sevk etmiş olduğunu bana söylediler' dedim. Tabii reddediyor. (...)

Gâyet yumuşak bir tonla hareketlerinin doğru olmadığını, kendilerinin adâlet cihazi olmadıklarını, Meclis kürsüsünden konuşmaları lâzım olduğunu, hükûmet aksini söylese ve Meclis çokluğu kendilerine hak vermese bile, ellerindeki vâsita bundan ibâret ve bu vâsita iyi ve sebatlı kullanılırsa, haksızlıkları düzeltmek için tesirli olduğunu anlatmaya çalıştım. Kabûl eder görünmüyordu. 'Heyecandan olduklarını söylediğiniz halk kütlelerine, Meclis, hükûmet, kânun aleyhine mütemâdiyen telkin yapmak, elbette onları şuursuz hareketlerle sevk edebilir' diye söylüyordum.

Celâl Bey, bir vesile ile seçimlerden yine bahsetti ve yüzlerce milletvekilinin kendilerinden haksız olarak alınmış olduğunu tekrâr etti. 'Birçok haksızlıkların olması mümkündür, fakat kânûnî bir şekilde şikâyetler tasfiye edilmiştir. Bu Meclisin çokluğunu haklı olarak [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin kazanmış olduğunda vicdânen şüpheleriniz var mı?' diye sordum. 'Zâten kâfi namzet göstermemiştik. Çokluk [Cumhuriyet] Halk Partisi'nde olacaktı' cevabını alabildim.

Konuşmalarda bir iki cümleyi yerinde sarf edilmiş olmasında isâbet olmaksızın söyledi. Tahmin ediyorum ki, söylemeyi husûsî olarak tasarlamıştı. Birisi: Partisinin muhtelif hatiplerinin hareketlerinden ve söylenenlerden kendisinin mesûliyeti kabûl ettiğini ve bütün partisinin hareketlerine ve şahıslarına hâkim olduğunu bu vesile ile söylemesidir. İlâve ediyor ki, müfritler olursa, haklarında icâb eden muameleyi yapmaya muktedirdir. İkincisi: Benim arzum hilâfında Meclis'te ve partide bir hareket olmayacağına kâni olduğunu söylemesidir. Üçüncüsü: Ordunun politikaya karıştırılmasının tamâmiyle aleyhinde olduğunu göstermeye çalışmasıdır.¹²

Celâl Bey ile bu konuşma iki saat çok yorucu olarak devâm etti. Gâyet sinirli ve tahrik edici tavrı gösteriyordu. Yumuşak bir edâyı nihâyete kadar tutarak, esaslı noktaları gözünde canlandırmaya çalıştım. Nihâyet dedim ki, 'Dün Fuat [Köprülü] Bey ile görüşürken daha ümitli bir intibâ almıştım. Fakat görüyorum ki, siz en şiddetli ve sinirli bir hâldesiniz. Siz sükûnetinizi muhafaza etmezseniz, meseleleri kiminle hâlledeceğiz?

11 Bkz. Cemil Koçak, **Rejim Krizi**, s. 515.

12 Bu mesele, muhtemelen İnönü'nün Hadımköy'de subaylara yönelik doğrudan konuşmasının yankısıydı. Bkz. Cemil Koçak, **Rejim Krizi**, s. 534-535.

Bu sözümden şu şekilde alındı: Başbakan da kendisine sâbit fikirler isnâd etmiş, ben de aynı şeyleri söylüyordum. Özur diledik. Maksadımızın sükûnetle konuşmak olduğunu ifade ettik. Ben ihtilâl metodları tâkip etmeyeceklerini veyâhut zâten etmiyorlarsa, dikkat edeceklerini gösterir bir vaat almaya çalıştım. O, gördükleri muamelede iyilik ve iyileşme olduğunu gösterir birkaç misâl görse, kendisinin bizzat hükûmette hüsnü niyet olduğuna dâir konferanslar vermeye hazır olduğunu söylüyordu.

En nihâyet şuraya bağladık; hükûmetle aranızda iyi münâsebetler temin etmek için hiçbir ümit göstermiyorsunuz. ‘Mütehayir bir hâldeyim’ [hayretler içindeyim] dedim. ‘Bilâkis, ümit vardır’ gibi müphem bir şey söyledi. ‘Anlattıklarınızı hükûmete ve diğer arkadaşlara anlatırım. Bir çıkar yol bulmaya çalışırım ve sizi tekrar ararım’ dedim. Memnun göründü, ayrıldık.

Hakikat şudur ki, bir meseleyi kendisiyle görüşmek son derece güç olan ruh hâleti içindedir. Benimle görüşmesi, uzlaşmak isteyen unsurlarını memnun etmek için görüşmüş olmak sebebiyle izah olunabilir gibi fikirler de zihnime geldi.

Akşam: Yemekten sonra Başbakana vaziyeti anlattım. Şikâyet ettiği baskının yapılmaması için evvelce kendisinden istemiş olduğu tâmin fikrine temâs ettim. Başbakan, artık yâhut uzun zaman için şimdilik onlarla yeni bir temâsin doğru olmayacağı mütâlaası ile temaslarımı kesmemi tavsiye etti. ‘Hele düşünelim’ diye ayrıldım.”¹³

İnönü, baştaki pozisyonları aşmayı pek de başaramamış gibi görünüyordu; Bayar da, Peker de, kendi pozisyonlarında ısrarlıydılar. İnönü, ertesi gün 8 Haziran’da günlüğüne “karşı partiden gelmediler” şeklinde not düşecektir.¹⁴

Basında da İnönü-Bayar görüşmesi, tam bu sırada söylentiye dayalı bir haber şeklinde yayınlanmıştı.¹⁵ *Vatan* gazetesi, İnönü ile Bayar’ın 7 Haziran’da görüştüklerini haber veriyordu.¹⁶ *Cumhuriyet* gazetesi, aynı içerikte bir haberi ancak 9 Haziran’da yayınlıyacaktı.¹⁷

Bu son haberin yayınlandığı gün İnönü’nün günlüğünde yeni bir görüşmenin işareti bulunmaktadır. Buna göre, bu görüşmede

13 İnönü, *Günlükler*, (Cilt: 1), s. 454-456.

14 İnönü, *Günlükler*, (Cilt: 1), s. 456.

15 *Vatan*, (10.6.1947). Ayrıca bkz. *Us, age*, s. 712.

16 *Vatan*, (11.6.1947).

17 *Cumhuriyet*, (9.6.1947).

Uran, Saka, Barutçu, Reşat Şemsettin Sirer, Câvit Ekin ile DP'li bir başka kişi İnönü'nün yanındaydılar. Anlaşılan Bayar'ın sert tutumu ümidi kırmamıştı.¹⁸

İktidar açısından bakıldığında Bayar'ın tutumu belki sertti; fakat DP'nin bâzı yöneticilerine sorulsa, Bayar'ın tutumu onaylanamazdı. Meselâ, Samet Ağaoğlu'nun günlüğünün 9 Haziran târihli notunda, 7 Haziran görüşmesiyle ilgili bilgi verilirken, Bayar'ın onları “biraz heyecanlı” olarak gösterdiği belirtiliyor ve bu tutum eleştiriliyordu. Öyle görünüyor ki, İnönü'nün DP içinde farklı görüşler ileri süren parti yöneticilerinden şikâyeti de duyulmuştu.¹⁹

Erim, 7 Haziran târihli günlük notunda, İnönü ile baş başa görüştüğünü ve İnönü'nün kendisine Köprülü ile olan görüşmesi hakkında ayrıntılı bilgi sunduğunu belirtmektedir. İnönü, Köprülü'nün “bu derece basit düşünceler, politikadan anlamaz adam oluşuna şaşıyor”du. Aynı akşam Köprülü'yü yine dâvet edecekti. Bu arada Köprülü ile görüşmesi sırasında, “ona önümüzdeki kurultayda tüzüğe, [Cumhuriyet] Halk Partisi Genel Başkanı Cumhurbaşkanı olursa, parti başkanlığını yalnız kurultay ve genel seçim zamânı bilfiil yapar’ diye kayıt koyduracağını söylemiş ve Erim’e ‘bunu hiç kimseye söyleme, mahrem tut’ demişti.” İnönü, aynı açıklamayı Saraçoğlu, Ökmen ve Saka'ya da yapmıştı. Bunun üzerine Peker'e de aynı şeyi söyleyeceğini eklemişti; İnönü, “kendini arkadaşlarıma karşı dürüst olmalıyım” demişti.

Erim arkadaşlarıyla birlikte DP'de “görünen İnönü'ye sokulma temâyülünü tahlil” ediyordu. Erim şu yorumda bulunmuştu: “İçeride zorbalığı denediler. Sökmedi. Dışarıdan müdahale beklediler. Olmadı. Amerika'nın ve İngiltere'nin tutumu bu ümitlerini de kökünden kırdı. Ne yapsınlar, başka yol kalmadı. Şimdi size yanaşıyorlar. Bu esas âmiller yanında bir takım tâlî sebepler de var.” İnönü bu yorum karşısında “bunu böyle yazmalı; iyi olur” demişti. 7 Haziran akşamı Çankaya'daki toplantıda Köprülü ile Enis Akaygen de bulunuyordu. Sonra toplantıya Peker de katılmıştı. Aynı gün Bayar ile görüşmesinde İnönü, onu ertesi gün için at yarısına da dâvet etmişti. Üstelik Köprülü ile Akaygen'i de bu dâvete katmıştı.

18 İnönü, *Günlükler*, (Cilt: 1), s. 454-456.

19 Samet Ağaoğlu, *Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, s. 77.